

УДК 351: 338.439.02(447)

ДАНИЛЕНКО А.С., академік НААН, д-р екон. наук
Білоцерківський національний аграрний університет

СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ЯК ІНДИКАТОР ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Забезпечення продовольчої безпеки населення є одним з першочергових завдань держави. У вирішенні завдань із продовольчої безпеки головну роль відіграє агропромисловий комплекс. У статті розглядається проблема споживання продуктів харчування як одного з індикаторів продовольчої безпеки країни. Автором проведена оцінка рівня споживання продуктів харчування за видами продуктів, а також дано оцінку рівня доходів населення як основоположного чинника формування платоспроможного попиту на продукти харчування. Проведено аналіз структури витрат населення на продукти харчування з урахуванням рівня доходів. Особлива увага надається дослідженню збалансованості раціону харчування пересічного громадянина України. Запропоновані шляхи щодо підвищення рівня купівельної спроможності населення країни.

Ключові слова: споживання, продовольча безпека, купівельна спроможність, збалансованість.

Постановка проблеми. Право людини на повноцінне збалансоване харчування – один з головних пріоритетів світової політики, проголошених ООН для кожної країни. Проблема, поставлена ООН, має безпосереднє відношення і до України, де внаслідок темпового реформування сільського господарства у поєднанні з лібералізацією цін загострилася проблема виробництва і споживання продовольства на душу населення, його якості і безпеки.

На сучасному етапі поряд зі зростанням кількісних показників складовою, по суті органічною частиною проблеми продовольчої безпеки виступають якість та безпека спожитих продуктів харчування. Без якісного, збалансованого по білках, вуглеводах, жирах, незамінних амінокислотах і вітамінах раціону харчування, Україна не вирішить проблему зростання тривалості життя. Забезпечення продовольчої безпеки та безпеки продуктів харчування носить системний характер, що включає безпосередньо виробництво сільськогосподарської продукції, заготівлю, переробку, зберігання, реалізацію, а також вирішення проблеми фізичної та економічної доступності продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На важливість проблем продовольчої безпеки як пріоритету агропродовольчої політики вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення вітчизняних вчених, зокрема праці В.Р. Андрійчука, А.А. Бабенка, В.І. Богачова, В.Ю. Богдановича, О.В. Бужина, О.І. Гойчук, В.А. Ільяшенко, О.В. Кочеткова, Ю.П. Лебединського, О.Ю. Лебединської, І.І. Лукінова, Б.М. Міркіна, О.П. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, О.Д. Плеханова, П.Т. Саблука, С.В. Савченка, Н.А. Скідана, В.І. Суперсона, В.Г. Ткаченко, В.П. Щербаня, В.В. Юрчишина та ін.

Серед зарубіжних науковців слід згадати В. Агаєва, П. Абалкіна, І. Богданова, З. Ільїну, А. Калініна, Б. Кумахова, У. Кьостера та ін. Проте дослідження проблем продовольчої безпеки із системних позицій державного управління забезпеченням її достатнього рівня в сучасних економічних умовах не можна вважати вичерпаними.

Мета дослідження – здійснити оцінку рівня споживання продуктів харчування як індикатора продовольчої безпеки та запропонувати шляхи підвищення рівня купівельної спроможності населення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовувались такі теоретичні та емпіричні методи наукового пізнання: системний підхід з використанням методів порівняльного аналізу, порівняння, синтезу, аналізу ієрархій та прийняття рішень.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що показники кінцевого споживання продовольства формують основну групу показників, яка характеризує рівень життя споживачів країни. Зазначене вище дозволяє визначити, що безпосередній вплив на обсяги споживання має стан та тенденції розвитку споживчого ринку, а саме обсяги товарообороту, роздрібні ціни. Доказом цього є висновок експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, які вважають, що стан здоров'я на 50% залежить від індивідуального способу життя людини, основним фактором якого є харчування [1].

Встановлено, що в останнє десятиріччя різко знизилися енергетичні витрати людей у більшості провідних країн світу, тому потреба в енерговитратах знизилася до їхнього мінімального рівня. Так, фахівці вважають, що енергетичні витрати нині для однієї людини мають становити 230–2400 ккал на добу. Водночас, повноцінне харчування повинне мати не тільки складову енергетичної цінності, а й його якісну сторону. Головним компонентом їжі є білок, який рекомендують вживати у певному співвідношенні з іншими складовими їжі. Найбільш повноцінним є споживання білка у такому співвідношенні: 55% білка тваринного походження (м'ясо, молоко, риба і яйця) і 45% білка рослинного походження (зернові, бобові).

За співвідношенням споживання населенням різних білків тваринного і рослинного походження можна зробити висновок про рівень життя населення певної країни. Наприкінці 90-х років повноцінне харчування одержували 35% жителів планети. Близько 15% споживали достатню кількість калорій, але мали дефіцит білків; 20% мали дефіцит білків тваринного походження; інші 30% жили в умовах кількісної і якісної нестачі їжі [2].

У 2011 р. продуктовий кошик в середньому на 9,7 % складався з хліба та хлібопродуктів, на 1,3 % – з круп, на 8,4 % – з овочів, на 5,1 % – із фруктів, 28,2 % – з м'яса та м'ясопродуктів, 2,3 % займала риба, 1,8 % – олія, 2,5 % – цукор.

У порівнянні з раціональними нормами споживання у 2011 р. кожен громадянин України недоживав 38 % м'яса і м'ясопродуктів, 46 % молока і молочних продуктів, фруктів, ягідної продукції – 42 %. Проте слід відмітити, в порівнянні з 2000 роком, у 2011 році споживання м'яса і м'ясопродуктів збільшилось на 58 %, яєць – 89, молока – 4, ягід та винограду – на 81 %, риби та рибних продуктів – 60 %. Практично незмінним залишилося споживання картоплі і цукру. Зменшилося споживання хліба та хлібопродуктів на 11%. Проте слід відмітити, що по таких видах продовольства, як овочі та баштанні, хлібні продукти, картопля, олія, цукор, яйця у 2011 р. рівень споживання перевищував раціональні норми. Мінімальні норми споживання не досягнуто лише зі споживання молока та плодів і ягід.

Починаючи з 2006 р., в Україні за рахунок більш дешевих продуктів харчування рослинного походження калорійність споживання досягла рівня раціональних норм (табл. 1).

Таблиця 1 – Рівень споживання продуктів харчування на одну особу, кг

Продукти	Норми споживання		Роки					
	раціональні	мінімальні	1990	2000	2008	2009	2010	2011
Хлібні продукти	101	94	141	124,1	115	111,7	111,3	110,4
Картопля	124	96	131	134,5	132	133	128,9	139,3
Овочі та баштанні	161	105	103	101,0	129,2	137,1	143,5	162,8
Плоди і ягоди	90	68	47	29,1	43,5	45,6	48,0	52,6
Олія	13	8	12	9,3	15,0	15,4	14,8	13,7
Цукор	38	32	50	36,5	40,3	37,9	37,1	38,5
М'ясо	83	52	68	32,5	50,6	49,7	52,0	51,2
Молоко	380	341	373	197,7	213,8	212,4	206,4	204,9
Риба і рибні продукти	20	12	18	8,4	17,5	15,1	14,5	13,4
Яйця	290	231	272	164	260	272	290	310

Джерело: Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України»

Аналіз груп населення з різним рівнем середньодушових доходів свідчить про значне зниження частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму. Зокрема, якщо у 2002 р. вона складала 83,3%, то у 2011 р. цей показник був уже 13,7%. Темпи зростання розміру прожиткового мінімуму – 2,7 рази.

Аналіз споживання продовольства міським та сільським населенням свідчить про те, що останнім споживається більше картоплі та хлібних продуктів, овочів, цукру. Така ситуація зумовлюється тим, що більшість сільського населення займається вирощуванням картоплі та зерна на власних присадибних ділянках і земельних частках (паях) з метою самозабезпеченості необхідними продуктами харчування [3]. Незалежно від того, що більшість домогосподарств сільської місцевості тримають корів (часто по 1-2 і більше), споживання молочної продукції значно не відрізняється від рівня споживання у міських поселеннях (18,6 та 19,1 кг). Це пов'язано з тим, що за відсутності доходів сільське населення значну частку молока реалізує.

Рисунок 1. Динаміка частки населення за середньодушовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму

Протягом 2005-2011 рр. розмір сукупного доходу населення збільшився втричі та у 2011 р. склав 1483 грн на місяць в розрахунку на 1 особу. Одним з основних джерел доходів населення України є заробітна плата. Протягом досліджуваного періоду спостерігається збільшення її частки у сукупних доходах, яка у 2011 рік склала 49,3 %. Значну питому вагу також займають пенсії, стипендії та соціальні допомоги, надані готівкою, яка у 2011 р. становила 25,5% та в середньому на 1 особу – 378 грн (рис. 1).

Купівельну спроможність працюючого населення можна оцінити, порівнюючи рівень середньомісячної заробітної плати з величиною прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у розрахунку на одну особу в місяць (життєвий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості) [4].

Середньомісячна заробітна плата в цілому по народному господарству за 2011 рік, нарахована на одного штатного працівника, становила 2633 грн, або втричі перевищувала величину прожиткового мінімуму для працездатних на 2011 рік (914 грн).

Спостерігаються значні темпи зростання розміру заробітної плати в Україні, зокрема у 2011 р. порівняно з 2005 р. вони склали 3,3 рази. Найменш оплачуваними залишаються галузі сільського господарства та сфера охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Проте темпи зростання розміру заробітної плати у сільському господарстві вищі, ніж середній рівень – 4,3 рази.

На фоні позитивних тенденцій зростання доходної частини сімейного бюджету пересічного громадянина України у структурі його витратної частини все ще значну частку займають витрати на продукти харчування. Так, протягом 2000-2011 рр. цей показник зменшився на 16,9 відсоткових пункти, проте ще залишається високим, та у 2011 р. склав 51,3%, тоді як у розвинених країнах світу його коливання відбуваються в межах 9-12 %. Збільшилася частка витрат на непродовольчі товари та послуги, яка у 2011 р. становила 35,5%, в основному за рахунок збільшення витрат на житло, воду, електроенергію, газ та транспорт.

У 2011 р. на придбання продуктів харчування пересічний громадянин витратив протягом місяця 685 грн, що складає 75% від розміру прожиткового мінімуму. Аналіз структури споживчого кошика в розрізі видів продовольства протягом 2005-2011 рр. (табл. 2) свідчить про зменшення частки на придбання м'яса та м'ясопродуктів, що на фоні збільшення їх споживання у натуральному вимірі є досить позитивною тенденцією, також зменшилася частка витрат на придбання олії та цукру. Натомість населення більше стало витрачати на молоко і молокопродукти (в 3 рази) та фрукти (в 3,5 рази) на фоні зростання витрат на придбання всього продовольчого кошика у 2,5 рази.

Критична ситуація з купівельною спроможністю населення України полягає не лише в тім, що по багатьох видах продукції (м'ясо, молоко, плоди, ягоди, риба) не досягнуто раціональних норм споживання, а ще і у великій диференціації споживання продуктів харчування в домогосподарствах, залежно від розміру середньодушових загальних доходів за рік на одну особу [5]. Так, в 2011 р. коливання між споживанням продуктів харчування в групах населення з максимальними і мінімальними доходами становили по м'ясу і м'ясопродуктах – в 3,3 рази, молоку і молокопродуктах – в 6 разів, фруктах і ягодах – в 16 разів, рибі і рибопродуктах – в 7 разів. Лише по хлібу, хлібобулочних виробах і картоплі коливання становлять 1,5-2,5 рази. Порівняно з 2005 р. розрив у споживанні продуктів харчування між цими верствами населення збільшився.

Таблиця 2 – Структура витрат на харчування в Україні в середньому за місяць у розрахунку на одну особу

Показники	2005			2011		
	грн	структура,%		грн	структура,%	
Всього сукупних витрат	471	100	х	1334,4	100	х
в тому числі:						
- продукти харчування та безалкогольні напої	266,6	56,6	100	684,8	51,3	100
в тому числі:						
- хліб і хлібопродукти	34,6	7,4	13,0	94,8	7,1	13,8
- м'ясо м'ясопродукти	72,0	15,3	27,0	162,4	12,2	23,7
- риба і рибопродукти	18,4	3,9	6,9	39,0	2,9	5,7
- молоко і молокопродукти	28,7	6,1	10,8	93,7	7,0	13,7
- яйця	8,2	1,7	3,1	15,1	1,1	2,2
- олія	10,9	2,3	4,1	25,3	1,9	3,7
- фрукти	11,3	2,4	4,2	41,5	3,1	6,1
- овочі	27,0	5,7	10,1	70,9	5,3	10,3
- картопля	13,5	2,9	5,1	35,8	2,7	5,2
- цукор	23,1	4,9	8,7	55,9	4,2	8,2

Протягом останніх років намітилася тенденція скорочення розриву між групами населення з мінімальними та максимальними доходами (табл. 3). Якщо у 2008 р. розрив у доходах між крайніми децильними групами складав 5,8 рази, то у 2011 р. цей показник становив 4,9 рази. Проте, все ще залишається досить високий розрив між цими прошарками населення, зокрема у 2003 р. цей показник склав 4,1 рази.

Таблиця 3 – Диференціація доходів населення України

Рік	По всіх групах населення, грн на 1 особу	Децильні (10%) групи домогосподарств за рівнем середньодушових загальних доходів		Співвідношення вищого і нижчого децилів
		перший (нижчий) дециль (грн на одну особу)	десятий (вищий) дециль (грн на одну особу)	
2003	270,5	144,8	594,3	4,1
2004	348,0	181,2	789,7	4,4
2005	506,3	270,9	1136,5	4,2
2006	619,9	327,6	1432,1	4,4
2007	773,9	346,9	1828,7	5,3
2008	1112,6	479,9	2783,0	5,8
2009	1159,7	518,2	2901,3	5,6
2010	1339,4	615,4	3302,4	5,4
2011	1483,3	709,0	3465,8	4,9

У доповіді Міжнародної організації праці наведено витрати на харчування в 38 країнах світу. Під час аналізу використовувались ціни на 93 різні найменування продуктів та витрати на них родин із найменшими зареєстрованими прибутками.

За даними проведених досліджень, понад 80 % від загальних витрат забирають саме витрати на продукти харчування, зокрема, у таких країнах, як Нігерія та Румунія. До 80 % витрачають деякі країни СНД, зокрема Азербайджан, Вірменія та Молдова. Білоруси витрачають на продукти харчування майже 50 %, приблизно такі ж витрати несуть населення країн Польщі та Ірану.

Слід зауважити, що питома вага витрат на харчування розвинутих країн, у загальних витратах, складають лише від 10 до 30 %, зокрема Швейцарія – 11 %, Норвегія – 14 %, США – 20 %, Франція 23 %, Нідерланди та Данія – лише 10 %.

За даними Служби економічних досліджень Міністерства сільського господарства США, була досліджена структура сукупних витрат домогосподарств понад 80 країн, різних регіонів та країн на різних етапах розвитку, за період 2002-2009 роки [6].

У дослідженні розглядалися дані 30 розвинутих країн, 5 – із перехідною економікою, 8 країн СНД, 28 країн Азії, Близького Сходу та Північної Африки, 13 – Латинської Америки та Карибського басейну, а також, 2-х країн Африки на південь від Сахари.

Дані свідчать, що за досліджуваний період розвинуті країни витрачали на продовольство в середньому 15,2 % сукупних витрат; країни з перехідною економікою – 17,8 %; країни Азії, Близького Сходу та Північної Африки – 21,6 %; Латинської Америки та Карибського басейну – 17,3 %; країни Африки на південь від Сахари – 28,8 % та майже 30 % – витрачалось країнами СНД.

Порівняно з іншими країнами світу, в Україні є низькою купівельна спроможність населення. Як свідчать дані табл. 4, в Україні, за винятком Молдови, найнижчий рівень заробітної плати і купівельної спроможності населення.

Заробітна плата в наведених країнах світу, крім Молдови, проти України вища в 1,4-14,0 разів. В цих країнах на місячну зарплату можуть купити (в перерахунку) хліба в 1,5-5,5 рази більше, відповідно молока – в 1,6-14,4 рази, свинини – в 2,1-14,0 рази, яловичини – в 1,8-13,1, м'яса птиці (тушка) – в 1,2-8,1 рази.

Таблиця 4 – Рівень заробітної плати та купівельної спроможності населення (листопад 2011р.)

	Рівень середньої заробітної плати		Хліб пшеничний	Молоко	Яловичина	Свинина	М'ясо птиці (тушка)
	дол. США на місяць	% до України					
Україна	343,30	100,0	451,71	377,25	54,84	54,84	127,62
У % до України							
Азербайджан	448,90	130,8	79,50	78,28	73,35	83,44	79,04
Білорусь	397,20	115,7	274,79	501,37	-	215,56	114,42
Австрія	3490,0	1016,6	181,37	492,08	657,43	1157,08	323,25
Казахстан	621,30	181,0	233,13	191,50	168,84	225,68	154,06
США	4388,00	1278,2	119,49	478,66	928,24	1476,28	612,89
Словаччина	1088,20	317,0	125,47	285,60	304,34	472,45	218,08
Молдова	268,60	78,2	118,93	178,00	89,05	97,96	87,69
Росія	754,00	219,6	172,08	192,18	183,32	203,09	176,36
Німеччина	4484,00	1306,1	374,59	1042,63	876,36	1979,78	1081,09
Грузія	368,60	107,4	89,67	71,84	146,12	134,70	63,48
Туреччина	872,00	254,0	160,87	210,13	-	-	207,05
Угорщина	685,00	199,5	107,55	165,07	137,26	293,90	173,14
Чехія	1273,00	370,8	231,00	351,50	294,95	436,33	312,69

Висновки. У нинішніх умовах потрібно, відкинувши апріорні ідеологічні установки і догми, з позицій реалізму і розсудливості знайти рішення проблеми виходу з кризи. І не шляхом відмови від економічних реформ, а продовжуючи їх, але розглядаючи реформи не як самоціль, а як засіб підвищення ефективності економіки та покращення життя населення. Для цього необхідна поступова трансформація сформованих форм господарювання та економічних інститутів у напрямку соціально орієнтованої і регульованої ринкової економіки за збереження важливої ролі держави. Основними напрямками підвищення купівельної спроможності є збільшення доходів населення України через розробки програми розвитку промисловості. Стратегії залучення інвестицій в економіку країни станом до 2020 року, крім того, потрібна зважена цільова робота з відсталими, депресивними регіонами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мостенська Т. Л. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку харчових продуктів / Т. Л. Мостенська // Економіка АПК. – 2003. – №1. – С. 113–120.
2. Гойчук О. І. Продовольча безпека в Україні і світі / О. І. Гойчук. – К.: Наукметодцентр аграрної освіти, 2003. – 114 с.

3. Басюркіна Н. Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н. Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – 2011. – № 2 (10). – С. 5–10.
4. Лука О. Ф. Міжнародна конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва в Україні / О. Ф. Лука // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 131–138.
5. Файчук О. М. Стратегічні пріоритети регулювання аграрного ринку України в умовах глобалізації / О. М. Файчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2009. – Вип. 142. – Ч. 1. – С. 201–206.
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2011-2016, OECD/FAO 2011.

Потребление продуктов питания как индикатор продовольственной безопасности страны

А.С. Даниленко

Обеспечение продовольственной безопасности населения является одной из первоочередных задач государства. В решении задач по продовольственной безопасности главную роль играет агропромышленный комплекс. В статье рассматривается проблема потребления продуктов питания как одного из индикаторов продовольственной безопасности страны. Автором проведена оценка уровня потребления продуктов питания по видам продуктов, а также дана оценка уровня доходов как основополагающего фактора формирования платежеспособного спроса на продукты питания. Проведен анализ структуры расходов населения на продукты питания с учетом уровня доходов. Особое внимание уделяется исследованию сбалансированности рациона питания рядового гражданина Украины. Предложены пути повышения уровня покупательной способности населения страны.

Ключевые слова: потребление, продовольственная безопасность, покупательная способность, сбалансированность.

Food consumption as an indicator of food security

A. Danilenko

Ensuring food security for the population is one of the priorities of the state. In addressing the challenges of food security plays a key role agriculture. The paper addresses the problem of food consumption as one of the indicators of food security. The author evaluated the level of food consumption by type of product, and assessed the level of income, as a fundamental factor in the formation of effective demand for food. The analysis of the structure of spending on food based revenue income. Particular attention is paid to the study of balanced diet average citizen of Ukraine. The ways to enhance the purchasing power of the population.

Key words: consumption, food safety, purchasing power, balance.

УДК 338.433

ВАРЧЕНКО О.М., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА

У статті узагальнено методологічні підходи щодо дослідження кон'юнктури світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції. Виділено основні чинники, які впливають на кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Розглянуто складові комплексного дослідження кон'юнктури ринку: вивчення конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та інституціональної структури ринку, оцінку оптимального територіального розміщення суб'єктів ринку, міжгалузевих і міжтериторіальних обмінів, а також дієвість інструментів державного регулювання. Систематизовано методологічні засади комплексного дослідження агропродовольчого ринку та алгоритм виконання дослідницьких операцій.

Ключові слова: аграрний сектор, ринок агропродовольчої продукції, кон'юнктура, ринкова рівновага, державне регулювання.

Постановка проблеми. Україна в останні роки – один із перспективних учасників світового ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Володіючи сприятливим природно-економічним потенціалом, наша країна є великим експортером зернових, рапсу, соняшникової олії. Окрім цього, нині сформовано експортний потенціал цукрової галузі, м'ясного та яєчного птахівництва, олієжирового підкомплексу. Водночас на окремих ринках сільськогосподарської продукції, зокрема молока та молокопродукції, продукції м'ясного скотарства спостерігається потреба в імпорті продукції. Саме це робить найбільш актуальним вивчення кон'юнктури світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції і продовольства та вплив її на стан ринкової рівноваги на аграрному ринку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем формування і розвитку агропродовольчого ринку України, підвищенню конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, визначенню ролі держави в його ефективному функціонуванні при-